

Kontexty minoritnej kultúry

Jaroslav Čukan – Linda Čukanová – Boris Michalík – Marian Žabenský

Filozofická fakulta UKF v Nitre, Štefánikova 67, Nitra, Slovenská republika

Do redakcie doručeno 28. července 2017; k publikaci přijato 2. listopadu 2017

CONTEXTS OF MINORITY CULTURE

ABSTRACT The aim of present study is to introduce and interpret specific and generally little-known living and culture of Bedouins as a cultural and language minority in difficult processes of cultural transitions from 1970's by the year 2010. We are considering ecological, social, confessional, economical and political contexts of Bedouins identity. We are comparing Bedouins living and culture with majority environment. Present issue meets sociocultural anthropology (ethnology, cultural ecology) and cultural geography. Repeated short term field research in Syrian desert were realized by ethnologist J. Čukan (Slovak) who is also an author of photos and his former colleague - historian and journalist Al-Absi (Arab from Syria) in period 2006–2010.

KEY WORDS cultural minority; Bedouin culture; identity factors; economical activities; intergenerational and interpersonal family relations; tradition and cultural transition; influence of globalization; armed conflicts

ABSTRAKT Cieľom našej štúdie je predstaviť a interpretovať jedinečný, no vo všeobecnosti málo známy spôsob života beduínov ako kultúrnej a jazykovej minority v zložitých procesoch kultúrnych zmien od 70. rokov 20. storočia do roku 2010. Naznačujeme ekologické, sociálne, konfesionálne, ekonomické aj politické kontexty beduínskej identity. Spôsob života a kultúru beduínov porovnávame s majoritným prostredím. Problematika zasahuje do sociokultúrnej antropológie (etnológia, kultúrna ekológia) a kultúrnej geografie. Opakované krátkodobé terénne výskumy beduínskej kultúry v priestore Sýrskej púšte vykonal etnológ J. Čukan (Slovák), ktorý je aj autorom fotografií, s kolegom – historikom a žurnalistom Al-Absim (Arab zo Sýrie) v rokoch 2006–2010.

KLÚČOVÉ SLOVÁ kultúrna minorita; beduínska kultúra; faktory identity; ekonomické aktivity; medzigeneračné a interpersonálne vzťahy v rodine; tradícia a kultúrna zmena; vplyv globalizácie; vojnové konflikty

KONTEXTY PRIESTORU, ČASU A KULTÚRY

Človek a kultúra sa vždy formujú a pôsobia v určitom priestore a čase. Vytvárajú tak vzťahový kruh človek – kultúra – priestor – čas¹. V rámci adaptácie človeka na prírodné prostredie dochádza medzi kultúrou a krajinou k vzájomnému ovplyvňovaniu. Treba však prihliadať aj na politickú situáciu, ekonomické aspekty a ďalšie vonkajšie vplyvy, ktoré sú v niektorých obdobiach relevantné.

Beduínske kmene v priestore Sýrskej púšte formovali a inovovali svoju kultúru podľa možností, ktoré im poskytovalo prírodné prostredie. Vznikla kultúrna krajina, pozostávajúca

1 Heřmanová – Chromý a kol. (2009, 16) hovoria o vzťahovom trojuholníku kultúra – priestor – čas.

prevažne z roztratených príležitostných sídel nomádov, pasienkov a zdrojov vody. V súčasnosti je sotva možné hovoriť o prírodnej krajine, pretože človek tu naštartoval zmeny, ktoré modifikovali jej podstatu (Havrlant – Buzek 1985, 23). Príkladom je štúdia zameraná na vplyv pasenia oviec na druhovú pestrosť rastlín v krajinných depresiách Sýrie. Louhachi a kol. poukázali na skutočnosť, že druhová rozmanitosť a štruktúra flóry je v spásaných územiach nižšia. Je všeobecne známe, že vypásaním sa zabraňuje aj obnove lesných porastov. (Príkladom môže byť pôvodne zalesnená Stara planina v Bulharsku.) Pôvodné sýrske lesy boli vyrubované v súvislosti s intenzívnou aktivitou rôznych kultúr hlavne v dobe bronzovej, železnej a grécko-rímskej. Dochádzalo aj k masívnemu rozvoju poľnohospodárstva (Philip a kol. 2007, 233–242; Philip a kol. 2008, 21–42). Tieto faktory spôsobili postupnú preme-

Obr. 1. Žiaci s učiteľom pred školou v púšti, 2006.

nu vnútrozemia Sýrie na púšť. Polopúštne a púštne oblasti vyhovovali kočovnému spôsobu života a rozvoju beduínskej subkultúry. Vychádzala sa izolovane a konzervovala staršie vrstvy arabskej kultúry. Vplyv na vývoj kultúrnej krajiny malo aj budovanie železníc. Prvé trate Damask – Bejrút (Libanon) a Damask – Medina (Saudská Arábia) boli sprevádzkované v rokoch 1895 a 1908 (Hughes 1981, 17). Na pohon parnej železnice boli potrebné zásoby vody a dreva. Začiatkom 20. storočia preto dochádza k zintenzívneniu výrubu zvyškov lesných porastov aj vo vzdialenejších oblastiach od železničnej trate, čo urýchlilo dezertifikáciu celej krajiny. Ako uvádza Frantzman a Kark (2011, 6) v tomto období dochádza k snahe Osmanskej ríše o zastavenie, prípadne spomalenie procesu šírenia púští. Prioritou bolo poľnohospodárstvo. Dochádza k rozvoju pestovania kukurice. Beduíni ako nomádni pastieri sa poľnohospodárskym činnostiam vyhýbali, svojou dlhodobou pastierskou aktivitou v dnešných púštnych a polopúštnych oblastiach výrazne ovplyvnili schopnosť regenerácie pôvodných porastov (Louhaichi a kol. 2012, 101–106) a kultúrne sa tak vzdďalovali od usadlej arabskej majority s odlišnou stratégiou spôsobu života.

V poslednej tretine 20. storočia nastáva zmena spôsobu života beduínov z nomádskeho na polonomádske až usadlé. V polopúštnej a púštnej krajine vzniká veľký počet beduínskych dedín a pôvodné roľnícke sú dosídľované. Shmueli (1980, 253–254) v štúdiu zameranej na beduínov v Izraeli s akcentom na zmeny sídelných štruktúr (závery možno aplikovať aj na územie dnešnej Sýrie) uvádza, že k týmto skutočnostiam došlo na základe viacerých faktorov. Prvým je prítomnosť silnej vlády schopnej udržať bezpečnosť, čím sa zredukovali príjmy z lúpeží a ochranných poplatkov za prechod kmeňovým územím. Významné bolo aj zavedenie motorových vozidiel, ktoré prakticky anulovali význam beduínskych obchodných karaván a umožnili dochádzať do zamestnania. Mladú generáciu ovplyvnil školský systém, ktorý ukázal nové možnosti uplatnenia. Pre beduínske vidiecke sídla bola spočiatku charakteristická chýbajúca infraštruktúra, značná rozptýlenosť, absencia centra a služieb (Shmueli 1980, 254). V posledných desaťročiach však dochádza k reorganizácii sídelných štruktúr.

V súčasnosti prírodné prostredie prestalo byť determinantom formovania kultúry hlavne v Európe a USA. Globalizácia spo-

Obr. 2. Kočovní pastier, 2006.

jená s difúziou kultúrnych prvkov ovplyvňuje do určitej miery aj spoločenstvá beduínov. Stále sú však závislé aj od prírodného prostredia.

Zaujímavé kontexty ponúka vzťah medzi klimatickými zmenami, modifikáciami ekonomického systému beduínov a ich identitou v pôvodnom prostredí púšte, na hranici kočovného a usadlého spôsobu života a v stálych sídlach. Príspevok tak dopĺňa a rozširuje doteraz prezentované výsledky výskumu a štúdiá relatívne vzdialenej kultúry Blízkeho východu a moslimského sveta, objasňuje spätosť konfesionality a kultúry, respektíve upozorňuje na náboženský determinizmus, rieši otázky identity kultúrnej minority a jej koexistencie s majoritným prostredím a v neposlednom rade poskytuje konkrétne príklady z oblasti kultúrnej ekológie. Rozhodujúcimi faktormi formovania beduínskej subkultúry a vedomia jej skupinovej príslušnosti sú predovšetkým dva limity: prírodné prostredie a moslimské vierovyznanie, ktoré determinujú všetky oblasti spôsobu života a kategórie kultúrnych hodnôt vrátane psychickej, mentálnej a etnokultúrnej kompatibility s Európou v najširších súvislostiach. Úvodom treba pripomenúť, že naše terénne výskumy boli definitívne prerušené

vojnovými konfliktami v Sýrii aj v okolitých krajinách Blízkeho východu. Viaceré indície naznačujú, že vojna spôsobila koniec tradičných kočovníckych komunít v tomto geografickom a etnokultúrnom regióne, zánik stáročia formovaných kultúrnych postupov a v konečnom dôsledku aj kontinuitu ich výskumu a štúdiá.

IDENTITA BEDUÍNOV

Základom akejkoľvek kolektívnej identity je uvedenie si inakosti vlastnej skupiny od iných, možnosť/dôvod rozlíšenia my – oni. Skrátka – keby neexistovali **oni**, nebolo by ani našej identity, nemali by sme sa s kým porovnávať a od koho odlišovať. Ja sa identifikujem so skupinou, lebo som, alebo chcem byť jej členom, na jej strane. Naša identita by neexistovala bez iných. Dôvodom polarizácie/diferenciácie môžu byť mnohé spoločné, respektíve odlišné charakteristiky, napríklad rasová, etnická, konfesijná, politická, jazyková, profesijná, sociálna, rezidenčná a vo všeobecnosti vlastnenie a praktizovanie najrôznejších kultúrnych vzorov. Všetci beduíni sú Arabi,

Obr. 3. Rodina, 2008.

preto v Sýrii, a ani v inom blízkovýchodnom (alebo severoafrikanom) štáte s absolútnou prevahou arabského obyvateľstva nie sú diferenciacným činiteľom a indikátorom skupinovej identity rasové parametre² ani odlišnosti súvisiace s fenoménom národ a štát.

V arabskom svete má moslimská viera rozhodujúce, no nie výhradné zastúpenie. Aj medzi beduínmi sa nájdu kresťania, hoci v minimálnom počte. Vo všetkých arabských štátoch nie je situácia analogická. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že vierovyznanie, respektíve náboženská príslušnosť nie je rozhodujúcim faktorom, ktorý ovplyvňuje identitu beduínov. Konfesionalita však často nadobúda aj politické kontexty. Aj obyvateľ „západného sveta“ eviduje polarizáciu moslimské-

2 Napriek takémuto konštatovaniu treba pripomenúť konštatovanie informátorov – nie beduínov, že jedným z diferencujúcich príznakov medzi majoritným obyvateľstvom a beduínskou minoritou je tmavšia farba pleti beduínov. Môže byť výsledkom biologickej adaptácie organizmu na nepretržité pôsobenie klimatických faktorov, na rozdiel od usadlého obyvateľstva podstatne intenzívnejšie.

ho sveta minimálne na sunnitský a šiitský a v takomto rámci ju treba vnímať aj u beduínov. Nemožno to však už povedať o samotnej viere, o žití a prežívaní náboženstva. S určitou je diferenciacným faktorom hĺbka, sila a pravosť viery beduínov. Hospodárstvo a ich spôsob života závisia od prírody. Je jedno, či v Sýrskej púšti, alebo v skalnatých horách Jemenu, kde beduíni, známi ako „muži kvetov“, živia svoje rodiny ako pastieri kôz a roľníci na vysokohorských terasovitých poličkách. Beduín stále prosí Boha a stále Bohu ďakuje. Spolieha sa len na Boha. Odvoláva sa na neho v dobrom i zlom. Preto je jeho viera taká silná a možno ju považovať za základ jeho bytia, hlavný životný princíp, dôležitý faktor uvedomovania si svojej osobitosti a odlišnosti vo vzťahu k iným skupinám a vrstvám obyvateľstva. Beduín je presvedčený, že vzťah medzi ním a Bohom je užší ako medzi Bohom a iným moslimom. Obyvatelia dedín a miest pravidelne navštevujú mešitu, no nemôžu mať k nemu tak blízko, nezávisia tak od neho. Beduín v púšti si nemôže dovoliť vo viere poľaviť. Neverí formálne, ale hlboko, úprimne. Dôkazom jeho najhlbšej a najčistejšej viery a zároveň aj odmenou za vieru je,

Obr. 4. Matka s dieťaťom, 2008.

Obr. 5. Kolíska v stane, 2008.

že mu je dopriate každé ráno sa zobudiť a vidieť svoje deti a živé stádo³. Nemôže to ovplyvniť svojim logickým a racionálnym myslením, lebo vždy sa stane to, čo chce Boh.

Podstatou identity beduínov je viacvrstvé presvedčenie o svojej výnimočnosti a skupinovej odlišnosti. Okrem najužšieho vzťahu s Bohom je jedným z najvýznamnejších faktorov beduínskej identity a etnocentrizmu spôsob života odvodený od kočovného pastierstva v púšti. *Ja som beduín. Pravý Arab. Mám stádo. Každý rok som v púšti celú zimu. U roľníkov si prenajímam pozemky keď pre ovce nie je paša v púšti. Keď je tráva, ideme do púšte a tam som slobodný. Do smrti budem slobodný. Keby som zostal tu a býval v dome, to by bola smrť.* (muž, 60 rokov)

V súčasnom globalizovanom svete sa k tejto charakteristike pridružuje viacero iných príznakov, ktoré vytvárajú špecifické skupinové psychické usposobenie, na základe ktorého sa samotní beduíni považujú za osobitú arabskú subkultúru. *Abú Džabar je pravý beduín. Má ovce a celý život žije v stane.*

3 Abú Džabar si prenajíma pašu pre stádo na okraji dediny od roľníka. Roľník ho upodozrieva zo slabej viery, lebo pravidelne nenavštevuje mešitu. Beduín s ním napokon ide v piatok na spoločné modlenie. Pravdepodobne ani sám nevie, či sa bojí roľníka, od ktorého je pri dedine závislý, alebo či tam ide kvôli hĺbke svojej viery a Bohu.

Moji rodičia boli praví beduíni. Mali šesťsto oviec a mali len stan. Otec mal tri ženy. Asi sa ožením s druhou ženou, lebo táto je tehotná a deti sú ešte malé. Treba robiť, dojiť kravy, mlieko predávame... Ja som pôvodom beduín, som pokrokový beduín. Nemám ovce. Zavlažujeme záhradu, mám kravy a bývam v dome. Ale sme pyšní že sme beduíni, lebo sme poctiví a čistí. V meste je falošnosť a nepoctivosť. Nezáleží im na svojom mene. (muž, 38 rokov)

Beduíni sú rovnako vnímaní aj väčšinovým obyvateľstvom arabského sveta. Takéto postoje znamenajú konzervovanie súčasného stavu a vytvárajú bariéru medzi príslušníkmi beduínskej menšiny a majoritou. Okrem vyššie spomenutého obojstranného uznávania beduínov ako pôvodných, „pravých“ Arabov je čoraz evidentnejším príznakom ich osobitosti vo všeobecnosti nižší sociálny status, zvýraznený archaickým nárečím. Stagnácia vývoja jazyka je analogická s inými kultúrnymi parametrami. Dialekt akoby bol charakteristikou a súčasťou sociálneho postavenia. Na prvý pohľad zreteľný prejav vzájomnosti a indikátor kultúrnej odlišnosti⁴. Pre *pravých beduínov* – pastierov z púšte, ale tiež pre *pokrokových beduínov* – roľníkov aj chovateľov dobytku na zavlažovaných pozemkoch, ktorí sa identifikujú ako beduíni kvôli beduínskemu pôvodu svojich predkov. V každom prípade

4 Porovnaj Tesař, F.: (2007, 22 a n.)

obojstranne akceptovaný znak, ktorý je potrebné rešpektovať a zachovávať. Ak ministerský úradník vyrastal v beduínskom stane, beduínom je a zostane. Nejde len o jeho snahu začleniť sa do majoritnej spoločnosti, ale aj o registrovanie jeho beduínskej identity v dedinskom alebo mestskom prostredí. Všetci vedia, že je beduín. Nie je socializovaný v meste. Len si myslí, že základom jeho inakosti je archaický dialekt. V skutočnosti sa ako beduín správa. Dokonca sa aj oblieka ako beduín práve preto, že možno nechce, aby ho ako beduína identifikovali. Stále používa výrazný parfum, do práce nosí biele ponožky. Neobúvajú si ich beduíni, no už ani jeho kolegovia na pracovisku. Prezrádza ho dokonca aj jeho chôdza podobne ako starú Kysučanku, prisťahovanú z vrchov na juhozápad. Aj tá kráča do kostola po rovnej ceste prihnutá, ako keby šliapala do kopca a ešte k tomu s batohom na chrbte. *Ja som v robote oblečený po mestsky ako oni, ale mám aj naše tradičné šaty. To si obliekam len na sviatky, keď som medzi svojimi. Všetci vedia že som beduín podľa toho ako rozprávam.*⁵(muž, 38 rokov)

Vysoko postavený úradník na Ministerstve turizmu má rodičov beduínov a sám vyrastal v stane. Jeho beduínsky pôvod bol zrejmý na prvý pohľad podľa výzoru a tetovania⁶ na čele a brade. *Som vzdelaný beduín. Aj moje deti sú beduíni, majú beduínsky pôvod. Môj syn je detský lekár v Bonne. Vysoko uznávaný detský špecialista. Je bedu. Jeho deti už nie, lebo si vzal za manželku Nemku. Ja mám manželku z mesta, nikdy mi nepovedala, že sa hanbí vydať sa za bedu – som vzdelaný. Som pracovitý, dodržiavam slovo, som pohostinný a priateľský. To mám od beduínov. Nikdy som od svojich kolegov nepocítil, že by ma podceňovali. Nehanbím sa, že som beduín.* (muž, približne 60 rokov)

V súčasnosti sa mnohí beduíni kontaktujú s dedinským a mestským obyvateľstvom oveľa intenzívnejšie ako kedykoľvek predtým. Aj fyzicky/rezidenčne sú si bližší a pochopiteľne si uvedomujú vlastnú identitu. *Moji rodičia prišli z púšte a postavili dom. Ja som sa narodil tu a v badii pod stanom som nikdy nebol. Som beduín, je to môj pôvod. Beduíni budú aj naše deti aj ich deti aj ich deti. Bedu zostane bedu. Ja som*

5 V meste/zamestnaní je prejavom identity predovšetkým archaický jazyk. Možno ho považovať za prirodzený indikátor identity. Skupinová príslušnosť beduína v meste nijako nediskredituje, preto sa ani nesnaží svoju identitu zakryvať. Verbálne vyzdvihuje svoje cenné beduínske vlastnosti, no niekedy ide s kolegami na pivo, čo by ho vo vlastnej komunite vystavilo na okraj spoločnosti. V domácom prostredí sa beduín vedome snaží manifestovať svoje vyššie spoločenské postavenie.

6 Staršie beduínky vo veku približne nad 60 rokov majú väčšinou tetovanie na tvári. Ako malé 5 – 7 ročné dievčatá ich *pre krásu* tetovali staršie sestry alebo cigánky. Niektoré ženy majú výrazné obrazce na podstatnej časti tvári, alebo len bodku na čele, nose alebo líci, na jednej alebo oboch rukách. Muži si dávali tetovať na tvár bodku, na ruky vlastné meno alebo rôzne obrazce na viditeľnom mieste alebo pod odevom. Tetovanie môže byť aj dôsledkom liečenia – hrčku na ruke alebo inej časti tela odstraňovali pichaním horúcou ihlou namočenou do soli a dezinfekčného roztoku. Vo všeobecnosti viac príslušníkov strednej generácie už tetovanie nemá. U súčasných školopovinných detí sme tetovanie nezaregistrovali.

bedu. Od ostatných z mesta alebo od roľníkov nás odlišuje pocit. Cítim, že sme bedu. Nič iné, ale vieme, že sme bedu. Aj manželka je bedu. Máme doma meč, koberce v madafe, sedlo z ľavy. Priatelia v meste ma nevolajú menom, ale beduín. (muž, 46 rokov) ... *Ja som roľník. Nemôžem povedať, že som beduín, lebo nie som. Moji rodičia aj prastarí rodičia boli roľníci. Pôvodne boli všetci Arabi beduíni. Aj teraz mnohí prichádzajú z púšte a zostávajú v dedinách. Chovajú kravy, obrábajú pôdu a žijú v domoch ako ja. Ale sú beduíni. To záleží od človeka. Kto sa narodil ako beduín a kto cíti že je beduín, ten je beduín. Nemusí bývať pod stanom a hľadať s ovcami trávu. Srdce a hlava človeka povedia, čo je.* (muž, 66 rokov)

Dedinskí roľníci aj beduíni dokážu bez dlhšieho uvažovania vymenovať viacero medziskupinových kultúrno-diferenčných príznakov. Vyjadrenia majú na oboch stranách len konštatívny charakter bez snahy kladne alebo záporne hodnotiť: bedu sú tmavší ako dedinčania; bedu sú podstatne skromnejší v stravovaní aj v bývaní; bedu sú veľmi otužilí, aj malé deti chodia bosé alebo v sandáloch bez ponožiek⁷; beduíni si vie postaviť stan a žiť v ňom celý život, to dedinčan nevie; keď dedinčan pasie, má menší stan, beduín má všetko so sebou; bedu sú veľmi čistotní, každý deň perú a chodia v čistom; beduín neprejde okolo človeka bez pozdravu⁸; bedu používajú maslo a dedinčania olivový olej; bedu varia vo väčších množstvách; bedu jedia z väčších mís; dedinčania jedia viac zeleniny; bedu dajú hostovi všetko naraz a dedinčania prinášajú postupne; bedu ženy majú na hlave spodnú šambor a vrchnú *mandíl súš*, dedinčanky nosia len jednu šatku; bedu dievčatá nosia vždy šatku a dedinské majú dlhšie vlasy; dedinčanky nosia na šatách zásteru – *kebút*, beduínky len dlhé šaty; dedinčania majú menšie *madafy* ako beduíni a v obývačke stôl a stoličky; roľnícki chlapci nenosia dlhé *habaje*; bedu robia svadby okolo stanu a dedinčania si prenajímajú sály; bedu muži aj ženy tancujú spolu, dedinčania muži a ženy osobitne; dedinčania majú niektoré slová iné, napríklad *baran*.

7 Snaha nebyť horší ako majoritné dedinské a mestské obyvateľstvo sa prejavuje napríklad aj v nosení ponožiek. Ak mladý beduín býva v stane a odtiaľ dochádza do zamestnania, hoci len ako robotník do fabriky, obúva si do topánok ponožky. Ak nejde do práce, v stane a pri akýchkoľvek každodenných spoločenských a ekonomických aktivitách chodí naboso. Pre vzdelaného beduína zamestnaného v štátnej správe sú práve ponožky neraz symbolom jeho vyššieho statusu a patrí sa, aby si ich nezobúval ani medzi svojimi. Ponožky nosí denne aj šejk na každej úrovni. Podobne aj hlava rodiny, lebo často prichádza na šálku kávy a vybavovať najrôznejšie spoločenské aj ekonomické záležitosti nie len do beduínskych stanov, ale aj k roľníkom. Pri vstupe do madafy sa každý zobúva a ak by bol beduín naboso, mohlo by to pre neho znamenať určitú ponižujúcu pozíciu, respektíve negatívnu odlišnosť. Nie je dôležité, že sú ponožky deravé.

8 Ak dieťa nepozdraví susedov, dohovárajú jeho rodičom. Rodičia učia deti, že pozdrav je prejavom úcty. Ak sa dospelý ženatý syn vracia z práce, po vstupe do stanu bozká dvakrát matke ruku a bozká ju aj na čelo, otcovi bozkáva ruku tiež dvakrát. Beduíni nemajú radi pozdrav *Marchabá*. „Marchabá nie je arabské, tak sa zdravia v meste. *As salám* – to nie je len pozdrav pre Teba, ale aj pre Boha.“ (muž, 60 rokov)

Obr. 6. Rodičia, 2008.

Podobné diferencie možno nájsť aj medzi beduínmi a mestským obyvateľstvom. Je zaujímavé, že ľudia z mesta beduínov neodsudzujú, len ich rešpektujú. Pri priamom medziosobnom kontakte si však uvedomujú vlastný vyšší ekonomický aj intelektuálny status (*myslíš si, že potrebujem, aby o mne ľudia povedali, že som sa vydala za nejakého beduína?* – povedala žena z Damasku, keď jej obchodník – beduín navrhol po siedmich rokoch spoločného života úradne legalizovať manželstvo) a ťažký kočovný spôsob života v stane im vlastne zazlievajú (*keď tak žijú, nemajú v hlave všetko v poriadku* – obchodník z mesta).

Názory na beduínov sú rôzne, lebo také sú aj osobné skúsenosti príslušníkov majority s kočovníkmi. Mnohí netušia, že časť z nich už žije usadlým spôsobom života, niektorí sa stali prezidentmi arabských štátov, v samotnej Sýrii majú zastúpenie v parlamente. *Poznal som bedu na vojne. Boli slušní, poslušní, skromní, nelíšili sa od ostatných. Nevedeli sa zapojiť do kolektívnych športov, ale nemali konkurenciu v behoch od 1000 do 3000 metrov. Každú príležitosť využívali na vzájomné posedenia. Rozprávali sa o púšti a o ovciach. Kde práve sú ich rodičia, čo asi ro-*

bia. Nemali záujem o krátke vychádzky, ale chceli voľno na viac ako štyri dni, aby mohli nájsť svoju ašíru. (muž, 48 rokov)

Usadlí beduíni sa navzájom výrazne odlišujú svojimi názormi a správaním v závislosti od stupňa spútanosti s tradíciou. V mnohých murovaných madafach, podobne ako v stanoch, sa vedú dlhé rozhovory o tom, či hostiteľ v konkrétnom prípade urobil, alebo neurobil pri stolovaní chybu (či mal jedlo priniesť sám alebo to nechať na synov, či mali, alebo nemali byť synovia pri prinášaní jedla bosí, komu mala byť vzdaná najväčšia pocta – pred kým mala byť misa s hlavou barana...), čo hostom nemal povedať, čo mal povedať a urobiť rozhodne ináč. Riešenie uvedených aj mnohých iných, zdanlivo nepodstatných, akoby detinských problémov, neustále konfrontovanie súčasnosti s kultúrnymi vzormi, možno považovať za dôležitú kultúrnu charakteristiku beduínov.

Beduíni sa považujú za lepších, povolanych hodnotiť, kritizovať a poučať, chránia si svoju identitu – obyvateľom mesta vyčítajú predovšetkým príklon ku konzumnému euroamerickému životnému štýlu a najmä nedostatočnú vieru a pokoru pred Bohom:

Obr. 7. Dôležitý rozhovor, 2008.

ľudia v meste sú zlí – sedia v reštauráciách a pijú pivo aj alkohol; beduín ide len tou cestou, ktorou príde za svojou prácou, v meste chodia kdekoľvek; bedu každému pomôže, je pohostinný a štedrý; bedu fajčia cigarety a ľudia v meste *argille*, lebo sú pri stole a na vodnú fajku majú čas; bedu sú menej kultúrnejší ako v meste, deti nejdú na disko, je to proti islamu. Beduíni uzatvárajú endogamné manželstvá v rámci vlastnej skupiny a takmer výlučne v najužšom príbuzenstve. V konečnom dôsledku to znamená konzervovanie nárečia a prirodzenú bariéru – vo všeobecnosti nízky stupeň včleňovania externých kultúrnych vplyvov, ktoré by výraznejšie narušili podstatu a celistvosť vlastného kultúrneho systému a beduínsku identitu. Akulturácia bezpochyby prebieha, no dávkovanie je citlivé, selektívne mechanizmy nedovoľujú prekročiť únosnú mieru. Dovoľujú modifikácie, no nie zásadnú zmenu. V prvom desaťročí 21. storočia existujú rôzne úrovne beduínov, odvíjajúce sa od ich relevantných ekonomických aktivít a s nimi súvisiaceho spôsobu života: „pravi“ Arabi, ktorí majú svoje stádo a kočujú; roľníci; chovatelia dobytky; remeselníci; železničiar; priemyselní robotníci; obchodníci; úradníci; lekári; učiteľia; právnici. Vzdelanostná úroveň a profesijná

orientácia znamená veľké sociálne a kultúrne diferencie. Pozostatkom tradičnej materiálnej kultúry usadlých beduínov je spravidla niekoľko artefaktov, ktoré zväčša zmenili funkciu z úžitkovej na dekoratívnu. *Keď rodičia prestali chodiť s ovcami do púšte, všetko predali a kúpili pozemky. Mám len meh-baš v madafe, kde prijímam hostí. Ten nedám nikomu.* (muž, 50 rokov)

Po prechode od nomádizmu k stálym obydliam sa z tradičných kultúrnych hodnôt ako prvé vytrácajú prvky materiálnej kultúry. V takomto kontexte *madafu* nemožno považovať za súčasť kategórie materiálno – technologickej, skôr spoločensko – organizačnej. Služi na prerokovanie najvýznamnejších rodinných záležitostí, je stále otvorená – prijímajú sa tu hostia. V určitom slova zmysle je symbolom priateľstva, pohostinnosti a štedrosti ako črt beduínskej identity. Ale rozhodne je aj prostriedkom dokazovania beduínskej identity. *Som beduín. Predávam zeleninu v meste a moja manželka tiež chodí do roboty. Ovce a stan nemám a taký neistý život by som už nechcel. Bývam v dome a na dvore mám madafu. Môžem tam kúriť a pozerat' televízor. Každý deň sme tam, pijeme kávu a rozprávame sa.* (muž, 53 rokov)

V duchovnej sfére sa u bývalých kočujúcich beduínov dodnes zachovalo najmä vedomie skupinovej príslušnosti. Napriek odlišnému ekonomickému zázemiu sa všetci identifikujú ako beduíni. Len v jednom prípade sme zaregistrovali, že by identitu zapreli, alebo sa od nej akokoľvek dištancovali⁹. Naopak – cítila ju ako svoju prednosť. *Ja som bedu a zomriem ako bedu. Do púšte by som sa už nevrátil a ovce by som nechoval. Mám kravy, pozemky a to je jednoduchšie ako pásť.* (muž, 43 rokov) Beduínska identita je manažovaná mimoriadne efektívne. Založená je na vedomí vlastnej totožnosti a jedinečnosti na úrovni jednotlivca aj skupiny a zároveň zreteľnej, všeobecne akceptovanej a neustále pripomínanej/zdôrazňovanej diferentnosti. Jej sila spočíva aj v množstve determinujúcich faktorov/kontextov, ktoré ju stmelujú a zároveň zvyrazňujú osobitosť a akceptabilitu. Súhrn kontextov, kultúrnych osobitostí, je vysoko cenený ako celok. Práve v ňom treba vidieť určujúci faktor obojstranne vnímanej polarizácie a akceptovanej identity. Kvôli kultúrnym špecifikám je identita beduínov prezentovaná obidvomi stranami ako kladný vzor, príklad žiadaného občianskeho, náboženského, ekonomického, morálneho. Princíp aj protikladnosť identít minority a majority sú prekvapujúce v tom, že základom polarizácie a príkladom pre väčšinu je kultúrny komplex minority. Od neho je odvodená jej identita – a tým vlastne aj identita majority. Je však evidentné, že takto profilovaná identita nie je umelým konštruktom, ale je „čítaná“ zo spôsobu života a z kultúrnej reality jej nositeľov bez snahy dosiahnuť akýkoľvek prospech. Napriek takémuto konštatovaniu sa nám predsa len javí, že v niektorých prípadoch je identifikácia beduínov účelová. Ak nemá ekonomický, vecný ani praktický základ, dokonca ani čisto emocionálny, človek sa snaží dokázať svoju inakosť možno len preto, aby bol niečím zaujímavý. Podľa okolností zvyrazňuje v majoritnom prostredí svoju minoritnú príslušnosť a doma poukazuje na väzby s majoritou. K zložitosti situácie prispieva aj poznanie, že kým identita/vyčleňovanie beduínov príslušníkmi majoritnej spoločnosti je projektovaná ako odraz reality, mladí, no autoritatívnymi princípmi a tradíciami spútaní beduíni ju chápu ako kultúrne dedičstvo, ktoré je nutné zachovávať aj za cenu strádania, utrpenia, obetovania sa. Povinnosť voči živým aj mŕtvym autoritám. *Človek by išiel za lepším. V dome sa lepšie býva. Ale my sme beduíni, máme ovce, tak na to nemôžeme myslieť. Náš život je takýto. Z oviec žijeme.* (muž, 21 rokov)

9 Starosta dediny pri meste Douma vo veku približne 35 rokov sa narodil v rodine beduínov, ktorí sa usadili v dedine pred jeho narodením. Sám nikdy nebol v púšti a nespál v stane. Študoval v rodnej dedine, v krajskom meste aj v Damasku. Je štátny zamestnanec, nemá pôdu ani dobytok. Podľa neho už nie sú odlišnosti medzi usadlými bedu a roľníkmi a netreba o nich hovoriť ako o beduínch, lebo beduíni sú kočovníci. Títo už nekočujú, nie sú teda beduíni. Sú pokrokoví dedinčania. Napríklad beduínske ženy sú pracovitejšie a pružnejšie ako staré dedinčanky. Tie sú naučené byť doma, beduínky sú naučené viac sa starať a odchádzať z domu za prácou. Starostovi je nepríjemné hovoriť o beduínch a o svojom pôvode. Manželku má z Damasku, evidentne by sa ho dotklo, keby ho niekto označil za beduína.

EKONOMICKÉ AKTIVITY

Základným determinantom spôsobu života a kultúry beduínov sú ekonomické aktivity, vyplývajúce z vlastníctva stáda a kočovného pastierstva. K prežitiu však boli vždy potrebné aj doplnkové zárobkové aktivity. Súviseli s obojstranne prosperujúcou koexistenciou s roľníkmi a s obchodovaním – nákupom lacnejšieho tovaru, jeho prevozom púšťou na ťavách a predajom so ziskom.

Beduíni v Sýrskej púšti z vlastnej skúsenosti, respektíve mladší z rozprávania rodičov vedia, že pôvodne žili v púšti len so stádami ťiav, bez oviec. Ešte v polovici 20. storočia mali niektorí beduíni 50–60 ťiav a žiadne kozy ani ovce. Väčšinou však vlastnili 14–20 ťiav kvôli obchodu a stádo oviec.

Ťava

V beduínskej ekonomike mala ťava ešte pred niekoľkými desaťročiami špeciálnu pozíciu, neporovnateľnú s ovcou. Ťavy rozmnožovali a chovali, aby ich využívali na prenášanie nákladov, predávali ich na mäso, využívali kožu, srst, trus, pili mlieko. Do polovice 60. rokov 20. storočia mala ťava hodnotu ako 10 baranov. S ťavami v púšti bol diametrálne odlišný model hospodárenia aj spôsobu života. Ťava dospieva ako štvorročná, máva len jedno mláďa. Počet samcov a samíc bol približne rovnaký. Mladé ťavy nepredávali, len samcov a staré samice vo veku približne 30 rokov. Ak pri významnej príležitosti ťavu zarezali, časť mäsa pokrájali na dlhé úzke pásy, zasypali soľou a sušili na slnku. Vysušené odkladali zakrútené do plátna. Surové mäso sa dodnes akoby nezištne rozdáva susedom, no princípom je očakávanie reciprocity. Ťavy žijú v ťažkých podmienkach. Sú vytrvalé, smelé, aktívne a podobný účinok vyvoláva aj ťavie mäso. Je považované za kvalitnejšie, výživnejšie a zdravie prospešnejšie ako baranina. V posledných rokoch chovajú ťavy len v minimálnom rozsahu a ťavie mäso konzumujú výnimočne. Každý vie, že kilogram baraniny stojí 300 lír, no cenu ťavieho mäsa pozná prakticky len ten, kto vlastní ťavy a predáva ich. Ťavy dojili starší muži a zvieratá sa nedotýkali pravou rukou. Ťava je dosť nevyspytateľná a prijateľnejšie bolo, ak pohryzla ľavú ruku. Od jednej nadojili denne 10 kilogramov mlieka. Ak mali beduíni popri ťavách aj ovce a kozy, ťavie mlieko s iným nemiešali. Slúžilo len na pitie v surovom stave. Podľa koránu sa nemá tepelne upravovať a akokoľvek spracovávať. Nevyrábali z neho preto syr ani maslo. Jedinými pokrmami boli často datle a mlieko. Ak žena nemohla koiť, kojencom nedávali piť silné ťavie mlieko, ale kozie. Pôvodne ťavie mlieko nebolo ekonomickou komoditou, no v súčasnosti je pre svoje priaznivé účinky na zrak, sexuálnu aktivitu, liečenie alergií a rakoviny vyhľadávané a stalo sa zaujímavým obchodným artiklom. Beduíni ho najradšej nechávajú pre mláďa, aby rýchlo rástlo. Ťavy strihali vždy v máji. Srstou naphávali matrace, z priadze tkali plachty na stany, prikrývky. Koberce tkali z miešanej priadze z ťavej a ovčej vlny. Príslušníci kmeňa vlastnili niekoľko krosien, ktoré si podľa potreby požíčovali. Tkanina mala len prirodzenú hnedú farbu, lebo priadzu ani tkaninu nesmeli na základe súry v koráne farbiť.

Aby dosiahli farebný dekor, kombinovali ťaviu a koziu srst'. Z priadze pletli ponožky. Ak chceli hustú tkaninu na vrchné oblečenie proti zime a dažďu, dávali si ju tkať dedinčanom, sami nepoznali technológiu. Z vysušenej a jednoducho opracovanej kože vyrábali podrážky na topánky, šili sandále, alebo ju vystierali na podlahu ako podložku.

Ráno je pri ťave asi 5 kilogramov trusu. Pozbierali ho do kusa látky a vysušili na slnku. Vysušený je čierny, lesklý, vo veľkosti orechov. Plnili ho do vreciek a uskladňovali medzi vonkajšiu stenu stanu a vnútornú trstinovú stienku. Slúžil na kúrenie, považujú ho za najlepšie palivo.

Kým neexistovala povinná školská dochádzka a vojenská služba, muži si vlasy nestrihali. Mali ich dlhé až po pás. Zapletali si vrkoče – po tri na obidve strany a nosili ich vpredu. Na hlave bola šatka a ogal. Starší boli takto upravení ešte na konci 70. rokov 20. storočia. Muži i ženy si raz týždenne umyli vlasy ťavím močom. Nevypadávali, vydržali celý týždeň tvrdé s gas-tanovohnedým odtieňom. Nebol žiadny problém získať túto tekutinu, lebo ťava súvisle močí až 15 minút.

V súčasnosti len zriedka vidno beduína s niťou z ťavej srsti uviazanou okolo zápästia. Ešte pred pár desaťročiami bol tento jav všeobecne rozšírený, lebo sa verilo, že ťavia srst' pri bolesti ruky vytiahne chorobu. Spôsobuje zvláštnu teplotu, vyvoláva príjemný pocit. Z ruky sa nemusí snímať ani pri umývaní, lebo nenasáva vodu¹⁰.

Beduíni a roľníci

Roľníci beduínov vždy potrebovali, lebo sami nemali ťavy. V dedinách chovali bežne kone, no nie do záprahu, len na oranie a jazdenie. Nezapriahali ani kravy, chovali ich výlučne na dojenie¹¹. Roľníci potrebovali beduínov, aby im požaté obilie priviezli na ťavách z poľa do dediny k mláťačke. Po vymlátení odviezli obilie aj slamu do hospodárskych dvorov. Ťavy prenášali náklad na dlhých nosidlách s dreveným rámom. Za vykonanú prácu beduíni dostávali dohodnuté naturálie¹². Vítané bolo obilie, ale rovnako aj drevo na kúrenie. Roľníci sa s tými istými beduínmi kontaktovali dlhé roky a hneď po mlatbe obyčajne dohodli spoluprácu aj pre budúci rok. Roľník zabil baranov, pohostil beduína aj svojich susedov. Mlatba a dožinková hostina *al-žorá* sú len jednými

10 Bez ťavy sa nezaobišla svadobná *burza*. Bola to všeobecne očakávaná časť svadobných obyčají, kedy mali ženich s nevestou prvýkrát povolený intímny styk. Ženicha niesli do špeciálne pripraveného ohradeného priestoru na odľahlom mieste „svadobnej noci“ mládenci na ramenách a prehodili ho dovnútra, nevestu vyložili na vyzdobenú ťavu a do burzy (termín *burza* znamená samotný obrad aj miesto uskutočnenia obradu) ju odvieďla matka.

11 V roku 1948 prišli do Sýrie utečenci z Palestíny a priviedli kravy. Volajú sa *golanské kravy*. Dovtedy chovali v dedinách kravy len zriedka. Beduíni sa začali preorientovávať na usadlý spôsob života a chov kráv namiesto nomádneho ovčiarstva postupne od 70. rokov 20. storočia.

12 V súčasnosti je naturálna výmena zriedkavá. Za prácu, služby a tovary sa platí ihneď a v hotovosti.

z mnohých príkladov obojstranne prospešnej kooperácie a tradičných ekonomických a spoločenských kontaktov nomádov a roľníckeho obyvateľstva. Beduíni predávali roľníkom baranov a niekedy aj ťavy na mäso¹³. Od roľníkov kupovali figy, sladké pečivo z datlí, drevo a viničné prúty na kúrenie. Beduíni si časť nechali pre svoju potrebu, časť speňažili v meste na trhu. Remeselníkom si dávali šiť obuv, tkať a šiť *habaje*. Aj preto nosili beduíni a roľníci v dedinách na okraji púšte podobné oblečenie. Roľníci boli k beduínom vždy štedrý. Na ich pohostenie minuli veľa peňazí a často im požičiavali hotovosť. Nebáli sa, že požičané nedostanú späť. Kde žijú beduíni a roľníci v susedstve, dodnes udržiavajú rôzne obojstranne prospešné pravidelné, príležitostné, rešpektívne náhodné kontakty. Roľník vezme úrodu a ovce beduínov mu vyčistia polia od zvyškov bylí, koreňov a buriny, ktoré by sa v pôde nestačili rozložiť, lebo okamžite sa zakladá nová úroda. Urobia mu tak osoh. Za prenájom získava pravidelne peniaze, ovce mu pohnoja pozemky. Početné beduínske rodiny znamenajú pre roľníkov námezdnu pracovnú silu v poľnohospodárstve. Okrem spomenutých pozemkov na pasenie kupujú trávu pre kýmne barany, ktoré sú určené na predaj, pre ovce s jahňatami a jahňatá, ktoré ešte nie sú schopné ísť na pašu. Kvôli beduínom tak roľníci pestujú trávu. Ak má beduín v stáde približne 450 kusov oviec, prenajíma si 2,5 ha trávy, jednu úrodu z 10 árov po 3000 lír. Do roka berú postupne štyri úrody, čo predstavuje len za prenájom zelenej trávy (4. 3000 . 25) 300 000 lír¹⁴. Roľník ráno trávu pokosí a beduíni (dospelé deti a nevesty) ju ručne – bez hrablí a vidiel pozhrňajú, pozberajú, na plachte v dvojiciach ponosia k autu a dovezú domov (podľa dohodnutého množstva nakošenej trávy každý druhý, alebo každý tretí deň). Roľníci predávajú beduínom drevo na kúrenie, poskytujú im pitnú vodu. Vzajomne sa pozývajú na hostiny pri významných rodinných udalostiach. Koexistencia s roľníkmi znamená pre beduínov príležitosť zoznamovať sa s usadlým spôsobom života a neceniteľnú možnosť získavať pracovné návyky, skúsenosti a zručnosti v maštalnom chove dobytky a roľníctve od kyprenia pôdy a zavlažovania až po zber úrody. Všetky technológie vidia alebo sa ich aktívne zúčastňujú ako nádenníci.

Obchod

Ešte začiatkom 70. rokov minulého storočia sa beduíni zaoberali hlavne obchodom. 10–15 členné skupiny mužov približne so sto ťavami sa vydali spravidla dvakrát v zime a štyrikrát v lete do Jordánska, Saudskej Arábie, Bagdadu alebo až do Emirátov po tovar. Rozhodujúce bolo, kde sa práve dalo lacnejšie nakúpiť. Cestou tam neviezli nič. Zastavovali sa, aby sa najedli a napojili ťavy. Tým stačilo piť raz za tri dni. Niektorí viedli ťavy, iní cestou v sedle spali. V hraničnej Arábii, Ománe alebo v inom cieľovom mieste, kde putovali

13 Situácia sa v súčasnosti mení – roľníci začínajú chovať ťavy na mäso a beduíni si ho spravidla nemôžu dovoliť kúpiť.

14 Ak doja 150 dní a denne predajú 30 kg syra po 120 lír, z mlieka získajú ročne 540 000 lír.

Obr. 8. Nevesta v kuchyni, 2008.

od troch do štrnástich dní, ich už čakali obchodníci s tovarom. Nakúpili, naložili aj krmivo pre ťavy, zdržali sa 1–2 dni a vydali sa na spiatočnú cestu. Ideálne bolo, ak cesta tam aj späť netrvala dlhšie ako týždeň, potom sa už na ľuďoch začala prejavovať únava. Na každú ťavu naložili aj 300 kilogramov tovaru – cukor, soľ, šatky, v Iraku a Emirátoch datle a čo bolo pre priekupníctvo aktuálne najvýhodnejšie. Miestnym obchodníkom tovar predali až s 50% ziskom, čo znamenalo pre podnikavých beduínov značný finančný efekt. Ak to bolo práve výhodné, predávali v Damasku alebo až v Istanbule.

Ovce

Ovce začali zaháňať do púšte obchodníci z Damasku a beduíni im ich pásli za 25% podiel zo zisku. Postupne redukovali počet tiav a zabezpečovali si aj vlastné stáda oviec. V púšti sú ale dodnes závislí od obchodníkov, ktorí žijú počas sezóny dojenia popri nich, kupujú od beduínov spravidla dennú produkciu mlieka, vo vlastnej réžii vyrábajú syr a vozia ho

obchodníkom do miest vzdialených aj stovky kilometrov¹⁵. Beduíni si nechávajú mlieko len pre vlastnú potrebu. Vyrábajú si syr, maslo, prevarené maslo¹⁶ a jogurt. Posledných 10 – 15 rokov už používajú len umelé syridlo. Syr aj sušia a odkladajú ho na sezónu keď sa nedojej – suchý syr rozrábajú s vodou

15 Mlieko nemerajú na litre, ale vážia na kilogramy. 20 litrov mlieka váži 17 kilogramov. Sú nádoby – mierky s vyznačenou hmotnosťou. Obchodníci z okolia Alepa majú v púšti svojich zamestnancov vo viacerých stanoch, kde bývajú, vykupujú a spracovávajú mlieko. Keď je dobrá paša, denne vyrobia aj 1500 kg syra a každé dva dni ho odvážajú do vzdialenosti stoviek kilometrov a predávajú s veľkým ziskom. Zo 100 kg mlieka sú beduíni schopní vyrobiť približne 30 kg syra, obchodníci majú kvalitné umelé syridlá a dosahujú 40 až 60 kg syra. Beduíni pri výrobe syra miešajú ovčie mlieko s kozím, obchodníci vykupujú kozie zvlášť. Získať pravdivé údaje o hospodárení od beduína je ťažké, lebo nechce, aby mu závideli a priamej odpovedi sa vyhýba. Určite vie, koľko syra dnes predal, koľko má jahniat, ale povie – *koľko Boh dal*.

16 Používajú ho na prípravu jedál, ale napríklad pri zápale hrdla a dýchacích ciest ho ako liek pridávajú do kávy.

a vyrábajú si *laban*. Ak sú beduíni v lete so stádom v blízkosti roľníckych obydľí a využívajú prenajaté polia, predlžuje sa doba dojenia, lepšie dokážu speňažiť mlieko, vlnu aj živé zvieratá. V púšti predávajú kilogram mlieka za 30 lír a lacnejšie, obyčajne za 25 lír, v meste, respektíve v jeho blízkosti za 35 lír.¹⁷ Pri stredne veľkom stáde – približne 450 dojných oviec, od ktorých sa denne počas 100 dní získa po 300 kilogramov mlieka, predstavuje rozdiel príjmu v púšti (30 000 kg x 25 lír = 750 000) a pri predaji v meste (30 000 kg x 35 lír = 1.050 000 lír) len za mlieko približne 300 000 lír. Od jednej ovce sa strihaním získa priemerne 2,5 kg vlny. V meste ju možno predať po 40 lír za kilogram, v púšti ju priekupníci vykúpia niekedy len po 12 lír za kilogram. Pri stáde o celkovom počte 1000 kusov môže rozdiel finančného prínosu za vlnu predstavovať 100 000 – 30 000 = 70 000 lír. Podobne pri predaji 200 baranov po 10 000, respektíve len po 5000 lír, môže vzniknúť finančný rozdiel až 1 milión lír. Toto si mnohí beduíni uvedomujú a racionálne obmedzujú, alebo celkom rušia pobyt so stádami v púšti, ktorá v posledných rokoch oveľa častejšie neposkytuje dostatok trávy. Radšej platia roľníkom za prenájom pozemkov na pasenie, no šetria na krmive – v púšti treba ovce dokrmovať a platiť priemerne 10 lír za kilogram krmiva (šrot, posekaná slama, mandľové šupy). V závislosti od veľkosti stáda to môže ročne predstavovať niekoľko miliónov lír, znamenať aj podstatné ekonomické pasívum a zadĺženie kočovníkov – tradicionalistov¹⁸. V suchých rokoch 1999–2004 mnohí beduíni práve kvôli vysokým nákladom na krmivá podstatne redukovali stáda. Pri prekonávaní väčších vzdialeností je v púšti drahší dovoz vody. Sú to každodenné vysoké náklady, lebo ovca vypije denne asi 10 litrov. V blízkosti roľníckych a mestských sídel beduíni sami spracovávajú mlieko a vyrábajú aj predávajú syr vo vlastnej réžii. Niektorí zo synov dochádzajú sezónne alebo aj trvalo do práce v priemysle, slobodné dcéry majú možnosť pracovať ako námezdné robotníčky najmä pri pestovaní zeleniny. Vzhľadom na súvislé obdobie vegetácie sú zárobkové príležitosti v tejto sfére prakticky neprerušené s výnimkou významných moslimských sviatkov. Okrem finančného efektu¹⁹ znamenajú pravidelný prísun zeleniny, v púšti obyčajne nedostupnej, a pestrejší jedálny lístok. V blízkosti vidieckych a mestských sídel je neporovnateľne

17 Kilogram ovčieho mlieka stojí 35 lír, kravského 20 lír. Kilogram ovčieho syra je za 125 lír, kravského za 98 lír. Zo 100 kg kravského mlieka sa vyrobí maximálne 22–26 kg syra.

18 Aj v 70. – 80. rokoch sa prihodilo, hoci zriedka, že bolo sucho, prípadne zelený porast v púšti spálil mráz skôr ako stihol vyrásť a beduíni vyhľadávali pašu pre stáda v rozľahlých púštnych oblastiach na severovýchode alebo na prenajatých pozemkoch u roľníkov v dedinách na okraji púšte.

19 Pri oberaní papriky, vyrezávaní karfiolu a iných prácach predstavuje hodinový zárobok 25 lír. Denne pracujú 10 hodín, podľa potreby aj dlhšie. Všetky zarobené peniaze dávajú slobodné dcéry aj ženatí synovia otcovi. Dievča si za mesiac môže zarobiť na nové oblečenie (okolo 5000 lír). Ak by dve dcéry odrobili po 300 dní, zarobili by 2x 75 000 lír – presne toľko beduíni zaplatí za prenájom pozemkov na pasenie 350 oviec v letnej sezóne.

bohatší jedálny lístok aj kvôli vyššej intenzite návštev obchodov s potravinami. Z púšte ide do obchodu muž len raz mesačne a obchádza aj susedov, aby zistil, čo potrebujú. Tesná spätosť s prírodným prostredím najmä v posledných klimaticky nepriaznivých rokoch objektívne výraznejšie determinuje zhoršujúcu sa úroveň ich hospodárenia. V rámci globálneho civilizačného pokroku sa ich sociálne postavenie nezlepšuje a aj stagnácia znamená prehlbovanie priepasti v porovnaní so vzrastajúcou životnou úrovňou majority.²⁰

MEDZIGENERAČNÉ A INTERPERSONÁLNE VZŤAHY V RODINE, PRÍBUZENSTVE A SUSEDSTVE

V zmysle moslimského náboženského učenia a beduínskej tradície je pre minoritnú beduínsku kultúru charakteristické dominantné postavenie starších nad mladšími a mužov nad ženami. Najstarší muž v rodine má právo vyžadovať poslušnosť všetkých členov a teší sa prirodzenej úcte. Autoritatívne postavenie muža sa prejavuje vo vzťahoch s manželkou aj deťmi – žena je reálne po celý život závislá od muža – dcéra od otca a manželka od manžela. Sami beduíni hovoria, že otec je *minister zahraničných vecí* – zastupuje rodinu navonok. Pred úradmi, v rámci lokálneho spoločenstva, susedstva aj príbuzenstva. Bez jeho súhlasu nikto z rodiny neodchádza zo stanu, nemá vlastné peniaze, nič nekúpi, nedojednávava a nevybavuje pre seba ani iných členov rodiny. Stratégiu medzigeneračných a interpersonálnych vzťahov určujú kmeňové tradície a korán. Návod na riešenie konkrétnych situácií podľa ich závažnosti a významu dáva otec na základe vlastného uváženia, po porade s manželkou, prípadne po prediskutovaní a prehodnotení so staršími mužmi z príbuzenstva alebo so šejkom. Správnosť predchádzajúcich alebo nasledujúcich postupov je diskutovaná a hodnotená pri stretnutiach mužov v *madafe*, čo možno považovať za priebežnú kontrolu aj oponentúru správnosti dodržiavania kultúrnych vzorov a zároveň aj zabezpečovanie socializácie.

Ak sú synovia v spoločnej domácnosti s rodičmi, sú zaviazaní poslušnosťou otcovi až do jeho smrti. Podmienkou je, aby sa synovia navzájom znášali a s otcom sa rešpektovali. On roz-

20 Pri príležitosti svadby, narodenia syna, oslave ukončenia výučby koránu u náboženského šejka a najväčších sviatkov u moslimov otec kupuje každému členovi rodiny všetky odevné súčiastky a topánky nové. Dáva šit, alebo kupuje hotové. Tak to káže viera. Beduín je natoľko veriaci a natoľko hrdý, že to bezvýhradne dodržiava, ak aj iní celkom nie. On musí, lebo okrem iného tým dokazuje seba aj iným, že nie je chudobný, že na to má. Zároveň to vyžaduje aj od iných – ak by neprišli k nemu pri narodení syna alebo na svadbu v novom, zneuctili by ho a jeho rodinu. Ísť na svadbu nie je finančne jednoduché. Na nasledujúcu svadbu, aj keby bola o týždeň, musí byť všetko oblečenie nové. Beduínska svadba – priame nevyhnutné náklady: veno 110 000 lír, 10 baranov 100 000 lír, hudobná skupina 20 000 lír, kameraman 5 000 lír, mäsiar 4 000 lír, 400 stoličiek 2 500 lír, oblečenie pre 10 členov rodiny 50 000 lír.

Obr. 9. Tri generácie v beduínskej dedine, 2008.

hoduje, či sa synovia, nevesty²¹ a slobodné dcéry zamestnajú a kde. Bez zarobených peňazí, len z úžitku z oviec, by rodiny neprežili. Je však prirodzené, že práca a zárobky mimo tradičnej sféry autoritu otca oslabujú, mladým rodinným príslušníkom sa otvára priestor na vlastné názory, polemiku a úvahy nad samostatnou existenciou. Tradičný kultúrny systém bol podmienený spolužitím rodičov so ženatými synmi, v opačnom prípade sa stáva nefunkčným. Otec si isto uvedomuje, že bez peňazí synov a práce neviest by nedokázal prenajímať pozemky, kupovať krmivo a pohonné hmoty, sami dvaja s manželkou a slobodnými dcérami by už ovce nevládali pásť, dojiť, spracovávať mlieko. Hrá sa na pravého slobodného beduína, vyžaduje poslušnosť, no opatrne, citlivo, lebo sa

21 Manželstvá sú patrilokálne alebo neolokálne, nikdy matrilokálne. Do manželstva môžu vstúpiť len duševne zdraví, telesná chyba nie je podstatným problémom. Mladá žena vo veku 20 – 30 rokov s malou telesnou alebo rečovou chybou sa vydá za vdovca staršieho o 50 rokov, aby sa ekonomicky zabezpečila. Nie sú známe prípady, aby sa mladý muž oženil so ženou staršou o viac ako 4–5 rokov, lebo žena rýchlejšie starne.

obáva chvíle, kedy synovia oznámia, že už ďalej nemôžu bývať v stane. V stane bývali preto, aby mohli chodiť s ovcami po púšti a zastaviť sa, kde je tráva. Ovce a stan boli základom ich existencie, od oviec a otca boli závislí. Teraz bývajú nedôstojne v stane na okraji dediny a nežijú z oviec, ale kvôli ovciam a preto, lebo sú bedu. Zarábajú v priemysle, aby ovce nepohynuli od hladu a nemôžu o sebe slobodne rozhodovať, lebo sú bedu. Keby púšť poskytovala to, čo pred niekoľkými desaťročiami, situácia by sa tak prudko neradikalizovala. Počasie mení medzigeneračné aj medziosobné vzťahy a v konečnom dôsledku aj identitu beduínov. Všetko však závisí od momentálnej situácie – dostatku paše, miesta, kde sa práve rodina nachádza a aké je jej zloženie, či je obdobie dojenia a mlieko predávajú alebo ho spracovávajú doma a podobne. Ak sa práve dojí, stále sa pasie a robí sa s mliekom, priváza sa voda, krmivo, treba variť, prať, upratovať v stane aj okolo neho. V púšti stačí na pasenie jeden, na prenajatých pozemkoch v blízkosti repy, kukurice, obilia alebo zeleniny najmenej traja, aby stádo neurobilo roľníkom škodu. Tu však netreba venovať toľko času a prostriedkov na zabezpečovanie vody.

Obr. 10. Matka s dieťaťom, 2008.

Obr. 11. Pranie kože, 2008.

Všetky zarobené a získané peniaze zhromažďuje otec. On posudzuje, čo si potrebujú kúpiť a čo dá jednotlivým členom rodiny. Ak synovia fajčia, nedovolia si pred rodičmi, len tajne. Otec má v rodine posledné slovo. Záleží od jeho a manželkiných osobnostných kvalít, do akej miery pri rozhodovaní kooperujú. Ak sa kupuje niečo pre dcéry a nevesty, ide do mesta s manželkou a ona vyberie. Alebo ide s nimi matka a otec tovar následne zaplatí. Vo všeobecnosti otec organizuje synov, svokor sa nemieša do neviest a dcér. Napomína ich a prácu im zadeluje svokra/matka. Každá žena má vlastnú predstavu o vedení domácnosti. Od nej záleží, čo vedia robiť jej dcéry a na čo *používať* nevesty. Muž často ani netuší, čo nevesty nevedeli a čo ich naučila jeho manželka. V každom prípade musí byť nevesta *krásna* – mať vysokú svetskú aj cirkevnú morálku, musí byť slušná a poslušná, rešpektovať rodičov aj susedov, byť pracovitá, dbať o rodinu. Musí vedieť variť. Ak niečo nevie, napríklad šiť, svokra ju naučí. *Ani dieťa nevie a v škole sa naučí*. Dcéram venuje matka menšiu pozornosť a príliš nemieni *investovať* do ich schopností a zručností. Pasú, doja, zarábajú peniaze u roľníkov. Skôr či neskôr odídu do nového rodinného a rezidenčného prostredia – nech ich svokra naučí, čo bude od nich v danej situácii potrebovať. Nové nevesty a dcéry pri

varení, pečení, praní, spracovávaní mlieka ... matka spočiatku strieda, aby videla, ktorá má v čom lepšie schopnosti. Ak je to potrebné, kúpi aj šijací stroj a naučí niektorú nevestu šiť, lebo to nie je len na pár rokov ako v prípade vlastnej dcéry. Na špeciálne príležitosti – napríklad varenie a pečenie pri významných rodinných udalostiach pre množstvo hostí – pozve staršia gazdina spravidla svoju najdlhšie vydatú dcéru, lebo je predpoklad, že ako nevesta sa už všetko potrebné naučila. Okamžite príde pomôcť rodičom. Gazdina sedí a sleduje ako práce organizuje a riadi jej dcéra a všetky mladšie sestry a švagríné ju rešpektujú. Pošle ich napríklad po soľ a sama solí aj ochutnáva. Ak sa raz vydatá dcéra sama ocitne v núdzi, napríklad jej ochorie manžel, otec jej vždy pomôže. Žiadne také, že vydala si sa, máš svoju rodinu, starajte sa. Si otec a o deti sa musíš starať do smrti. A deti musia pomôcť tebe²²(muž, 62 rokov).

22 Pred odchodom na príležitostnú návštevu rodiny svojej dcéry niekoľko desiatok kilometrov do púšte povedal: *ideme môjmu zaťovi*. Nabral do vreca od roľníkov paradajky, papriku, karfiol, nakúpil chlieb a sladkosti. Zvítal sa so zaťom, vybozkával si vnúcatá a vlastnú dcéru si akoby nevšimol, hoci medzi nimi existuje hlboký citový vzťah a spolupatričnosť.

BEDUÍNI A ŠTÁT

Štát neuprednostňuje beduínov ani inú subkultúru, niko- ho pozitívne nediskriminuje. Cieľavedome sa snaží odpútať beduínov od výhradnej závislosti od prírodného prostredia. Finančne ich nepodporuje priamo, ale stimuluje k ekonomickým aktivitám v rámci usadlého spôsobu života. Poskytuje výhodné úvery na stavbu domov, nákup mechanizmov na zúrodňovanie púšte a zavlažovanie poľnohospodárskej pôdy, zkladanie stád hovädzieho dobytku. Ak úvery nevládnú splácať, štát ich niekedy odpúšťa. Všetko smeruje k zlepšovaniu životnej úrovne na vidieku, aby sa dedinské obyvateľstvo a beduíni nestahovali do miest. Beduíni nemajú žiadne sociálne podpory ak nepracujú a nijaké limity ani úľavy pri prijímaní na univerzity. Študujú chlapci aj dievčatá, mnohí vzdelaní beduíni sú lekári, zamestnanci na vysokých postoch v štátnych službách, majú zastúpenie v parlamente. Osudy jednotlivcov napriek tomu často závisia od sily tradície kmeňového systému a vôle šejkov rodín a ašír. Šejkovia sú lojalní voči štátnej moci, no vo vzťahoch je primárna kmeňová hierarchia. Tá je nadradená nad všetky zákony. Nekonformnosť v rámci kmeňa sa netoleruje na žiadnej úrovni.

TRADIČNÁ KULTÚRA A GLOBALIZÁCIA – PROCES KULTÚRNYCH ZMIEN

Od poslednej tretiny 20. storočia – v súvislosti s aktivitami štátu a klimatickými zmenami – beduíni postupne nadobúdajú presvedčenie, že je potrebné mať sa kde vrátiť. Mnohí muži z najstaršej generácie, žijúci pod stanom, sa však do vlastných zariadených domov obávajú vstúpiť čo len na chvíľu, a nechcú tam pustiť ani svojich synov. Pôdu pri dome neobrábajú pod rôznymi zámienkami. Nechcú riskovať, že sa im tam zapáči, že by náhodou na vlastnej koži zistili, že je tam lepšie, pohodlnejšie, čistejšie a istejšie. Narušila by sa tým ich autorita aj beduínsky mýtus slobody. Dobrodružstvo a neistota sú neodmysliteľnou súčasťou ich života a nemienia sa ich vzdať. Tvrdohlavo odolávajú na pomedzí púšte a dediny a v posledných rokoch života sa len hrajú hru na beduínov. V púšti nebýva tráva a z pasenia oviec sa na horúcom piesku a v skalách vyžiť nedá. Musia byť v blízkosti sídel a zárobných príležitostí pre svojich synov a nevesty. Vyhovárajú sa, že do púšte nemôžu odísť kvôli školopovinným deťom, no v skutočnosti by už bez príjmov starších synov neprežili a elektrina, dostatok vody a iné lákadlá majú čoraz silnejšiu moc. Beduíni preto postupne modifikujú kočovný spôsob života, rýchlym tempom zahrievajú, intenzifikujú svoju kultúru. Ešte pred piatimi - šiestimi rokmi sa obklopovali len predmetmi, ktoré nevyhnutne pravidelne potrebovali a nebolo problémom rýchlo sa zbalit' a presunúť na iné miesto. Každá kultúra disponuje aj takými hodnotami, ktoré sú potrebné len sporadicky. Mobilné sklady nedovoľovali vytvárať nevyužívané zásoby, najmä tie materiálne by boli stálou príťažou. Nesmierne duchovné bohatstvo kočovnému spôsobu života neprekážalo, bolo jeho nevyhnut-

nou súčasťou, ozdobou a kompenzáciou absentujúcich hodnôt z kategórie materiálne – technologickej kultúry. Dnes dochádza k situácii, kedy začína kultúra pod beduínskym stanom vzdychať pod váhou elektrických generátorov a akumulátorov, varičov, televízorov, chladničiek, automatických pračiek, elektrických mlynčekov na kávu, videoprehrávačov, šijacích strojov, plynových a mazutových pecí, svietidiel a mobilných telefónov. Všetky lákajú do pohodlnejších sfér, vytláčajú tradičné hodnoty a kultúrne vzory, menia normy, zneisťujú všetkých, ktorí si vážia predkov, ctia tradície. Rušia vychodené chodníky, ponúkajú zdanlivo výhodné, nové, no neoverené cesty, nútia experimentovať. Nové tovary a služby sú bez návodu na použitie. Pribíjajú stany nomádov k jednému miestu, ich váha znemožňuje pohyb, ktorý je synonymom života. Najmä mladí si uvedomujú, že majú príležitosť presadiť sa, prezentovať svoje osobné schopnosti a dokázať, že nie sú len do počtu. Individualizmus, hlad po západnej slobode a demokracii narúšajú štruktúry sociálnej kontroly a váhu konformity, spochybňujú význam princípu autoritatívnosti, slobodný život v púšti ako základ beduínskej kolektívnej identity. Beduíni sa nenápadne resocializujú na roľníkov a popri tom aj na šoférov, obchodníkov, murárov, zámočníkov, mäsiarov, kvetinárov, učiteľov a úradníkov. Dochádzanie zo stanu do práce v meste je posledným výkrikom, zúfalstvom. Je to na hranici bedu a civilizácie. Bedu sa snaží byť nezávislý, ale pri dedine už reálne nezávislosť stratil, alebo ju rýchlo stráca. Roľník sa stáva jeho pánom – rozhoduje či mu prenajme pozemok na pasenie a za koľko. Príroda (sucho) vzala beduínovi voľnosť a slobodu, zárobky rúcajú jeho autoritu, roľník mu berie hrdosť, chudoba znemožňuje pohostinnosť a nezištnosť. Problémy s prežitím a najrôznejšie spôsoby ich riešenia spôsobujú, že pomaly ani nebude koho hostiť. Ak by platilo, že bedu je skromný, málo podnikavý, neprispôsobivý a zaostalý lebo je tvrdohlavý, ani jedna z týchto vlastností sama o sebe neznamená prežitie. Napriek tomu, alebo práve preto je obdivuhodný. Beduín je zviazaný tradíciou. Nerozmýšľa príliš ako veci zmeniť, ale pokúša sa uspokojivo vysvetliť a ospravedlniť, ak sa niečo presne neriadilo tradíciou.

Napriek tomu, že islam ponúka návod na konformný a bezproblémový život všetkých moslimov, beduíni majú svoje špecifické cesty života, hodnoty, ciele a túžby, ktoré ich odlišujú od obyvateľov dedín a miest. Nie je dôležité, čo má oblečené, či je ostrihaný, potetovaný, má jednu alebo dve manželky – kým má bedu ovce a býva v stane, stále prosí Boha, aby bola v púšti tráva – aj keď sám tuší, že sa tam už vrátiť nemôže.

Od posledného terénneho výskumu beduínov v Sýrskej púšti v roku 2010 ovplyvňujú ich spôsob života vojnové konflikty. Nedokážeme odhadnúť, či príslušníci kmeňov v oblasti Al-Lažat na juhozápade, v okolí Palmíry alebo Rakky, ktoré sme opakovane navštevovali, ešte vôbec žijú. Ich kultúru už zďaleka neformuje len prírodné prostredie, ale ocitla sa v strede zložitého vzťahového kruhu mnohých vonkajších faktorov, ktoré postupne menia podstatu jej systému.

LITERATÚRA

- Dicson, H. R. B. (1998): *Arab al Sahara*. Z angl. orig. do arab. prel. Dar al Fikr, Damascus.
- Frantzman, S. – Kark, R. (2011): Bedouin Settlement in Late Ottoman and British Mandatory Palestine: Influence on the Cultural and Environmental Landscape. In: *New Middle Eastern Studies* 1, 1–24. Online at: <http://www.brismes.ac.uk/nmes/?s=kark>.
- Hasan, N. M. (2005): *Mantiqat al Lazat al Waira*. Damascus: Al Chansa.
- Havrlant, M. – Buzek, L. (1985): *Nauka o krajině a péče o životní prostředí*. Praha: SPN.
- Heřmanová, E. – Chromý, P. a kol. (2009): *Kulturní regiony a geografie kultury*. Praha: ASPI.
- Hughes, H. (1981): *Middle East Railways – The Continental Railway Circle*. Harrow: Middx.
- Hourani, A. (2010): *Dějiny arabského světa od 7. století po současnost*. Z angl. orig. A History of the Arab Peoples preložil Šimon Pellar. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Louhaichi, M. (2012): Effect of sheep grazing on rangeland plant communities: Case study of landscape depressions within Syrian arid steppes. *Journal of Arid Environments*, 24(79), 101–106.
- Philip, G. et al. (2007): Natural and cultural aspects of the development of the Marl landscape east of Lake Qatina during the Bronze and Iron Ages. In: *Urban and natural landscapes of an ancient Syrian capital: settlement and environment at Tell Mishrifeh and in central- western Syria*. Udine: Forum Editrices, 233–242.
- Philip, G. et al. (2008): Settlement and landscape development in the Homs region. In: *Syria: report on work undertaken during 2001–2003*. Levant, 21–42.
- Shmueli, A. (1980): The Bedouin of the land of Israel – Settlement and changes. *Urban Ecology*, 4(4), 253–286.
- Tesař, F. (2007): *Etnické konflikty*. Praha: Portál.
- Zakarija, A. W. (2005): *Asaer al Saam*. Z angl. orig. do arab. prel. Dar al Fikr, Damascus.

AUTORI

Čukan, Jaroslav prof., PhDr., CSc. (1954) slovenský etnológ a kulturológ. Venuje sa prevažne výskumu kultúry slovenských minoritných spoločenstiev v zahraničí. Skúmal aj Beduínov v Sýrii, kde realizoval niekoľko opakovaných dlhodobých terénnych výskumov.

Michalík, Boris doc., PhDr., Ph.D. (1981) kulturológ a odborník na minoritný manažment. Venuje sa identite a kultúre menšinových spoločenstiev.

Čukanová, Linda, Mgr. (1991) je dennou doktorandkou v odbore kulturológia na KMKT FF UKF v Nitre. Ako absolventka kulturológie v špecializácii blízkovýchodné štúdia sa venuje výskumu tradičnej kultúry blízkovýchodných krajín aj spôsobu života arabsko-moslimských prisťahovalcov na Slovensku.

Žabenský, Marián, PhDr., Ph.D. (1984) je kulturológ a kultúrny geograf. Venuje sa skúmaniu vzájomného vzťahu človeka, prírody a kultúry.